

ANTIČNA IN SLOVENSKA GRAMATIČNA TERMINOLOGIJA

Ko so si naši prvi slovníčarji prizadevali ustvariti slovnico slovenskega jezika, prikazati njegovo zgradbo in pripraviti kar najbolj pregleden in uporaben priročnik, so že zelo zgodaj začutili tudi potrebo po oblikovanju slovenskih slovníčnih izrazov. Bohorič je svojo slovnico napisal še v latinščini in jo prilagodil vzorom humanistične latinske gramatike. Vodnikova slovnica, ki je izšla l. 1811¹, pa je že slovenska in že v tej prvi slovensko pisani slovnici je slovenska tudi terminologija. V glavnem so ti strokovni izrazi prevodi latinskih terminov, vendar pa lahko opazujemo tudi veliko samostojnega ustvarjanja. Vodnik je namreč pri poimenovanju slovníčne kategorije večkrat želel poudariti kak drug vidik ali kako drugo funkcijo, kot je izražena v latinskem terminu, zato mu točen prevod iz latinščine ni ustrežal in je skoval čisto nov izraz.

Poznejši slovníčarji so Vodnikove izraze prevzemali, tu in tam so jim nekoliko spremenili obliko, večkrat pa so našli tudi drugačne, nove in boljše načine poimenovanja in včasih so pomen teh izrazov tudi razlagali. Prizadevanje v tem iskanju je bilo torej veliko in zanimivo je tudi, da je Levstik v svojem nemško pisanem delu *Die slovenische Sprache*² v oklepajih dodajal slovenske izraze. Ta vnema je še bolj presemetljiva, če pomislimo, da se je nemška slovnica pogosto zadovoljila kar z rabo latinske terminologije.

Ker so se torej naši slovníčarji tako zgodaj zavestno odločili za slovenjenje latinskih slovníčnih izrazov, se nam ponujajo tale vprašanja: do kakšne mere se latinski način poimenovanja občuti v slovenskih izrazih, kje in kdaj so bili slovenski prevodi tesno naslonjeni na latinske termine in koliko so se od njih oddaljevali. V odgovoru na ta vprašanja bomo posamezne izraze obravnavali v zaporedju in razvrstitvi tradicionalne gramatike.

Latinskemu terminu *littera vocalis* ustreza pri Vodniku beseda *glasnik*, izpeljana iz besede „glas“ kakor lat. *vocalis* iz odgovarjajoče besede *vox*. Tu torej še ni poudarka na samostojnosti označevanega glasu, šele poznejši slovníčarji so kot nasprotje izrazu *soglasnik*, na-

¹ Valentin Vodnik, *Pismenost ali Gramatika za Perve Šole*. Ljubljana, 1811.

² Fr. Levstik, *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen behandelt*. Laibach, 1866.

rejenemu po lat. *con-sonans*, uvedli besedo samoglasnik. Vodniku je z izrazom glasnik sledil tudi Muršec³, namesto izraza soglasnik, ki ga najdemo že pri Vodniku, pa je Muršec poskušal uvesti nov izraz *tihnik* (kot nasprotje h glasnik), vendar v tem ni našel posnemovalcev.

Med Vodnikovimi oznakami za akcent se ustavimo ob izrazu *težek vdar*, oblikovanem po lat. *accentus gravis*. Pomen „težkega“ je prisoten še v oznakah *težec* pri Šumanu⁴ in težki naglas v Cigaletovi Terminologiji⁵. Današnji izraz krativec, ki temelji na drugačni predstavi, se pojavi šele v Janežič-Sketovi⁶ slovnici.

Latinski termin *inflexio* je Vodnik poslovenil z besedo *pregba*, ki se prav tako kot izvirna latinska oblika nanaša na sklanjatev samostalnika in na spregatev glagola. Ta izraz lahko poleg tega pri njem pomeni tudi pregibljivi del besede, t.j. končnico⁷, vendar uporablja Vodnik za ta pojem rajši besedi *konec* in *končanje*. Po Vodniku se je oblika *pregba* izgubila iz rabe, pač pa najdemo pri Muršecu in pri Janežiču obliki *pregib* in *pregibanje*, ki pa sta omejeni na spregatev glagola.

V zvezi s *samostalnikom* je nekaj zanimivih izrazov. Za to kategorijo je Vodnik po vzoru lat. nomen (*substantivum*) uporabljal kar izraz *ime*, enako še Muršec. Poznejši so ga smiselno razširili v *samostavno ime* (Majar⁸, Janežič 1854⁹) ali samostalno ime (Janežič—Sket). Oblika samostalnik se pojavi pri Levstiku in od takrat dalje prevladuje, ob njem pa tu in tam najdemo prejšnjo obliko samostalno ime. Iz Šumanove definicije samostalnika je dobro razvidna predstava, ki je privedla do nastanka tega izraza. Takole pravi: Samostalnik je samostalno ime in se loči od priloga, ki je nesamostalen itd¹⁰. Beseda ime je še naprej v rabi za sklonljive besedne vrste. Pri Janežič-Sketu imamo na str. 24 naštetih imena: samostalnik, pridevnik, števnik, zaimek.

Pri pojmu *sklanjanja* se je Vodnik zopet zgledoval po latinščini in uvedel izraza *sklanjanje* in *sklomba*, ki precej točno ustrezata lat. *declinatio*, le da pri njih ni izražena predstava *od-klona* (*de-clinatio*) od osnovne oblike, t.j. od nominativa. Za ‚sklon‘ je uporabljal izraz *padež*, kar je točen prevod lat. *casus*. Predstavo padanja, ki so si jo od kockanja izposodili že grški gramatiki, od njih pa so jo prevzeli rimski, najdemo tudi v raznih modernih jezikih. Ko jo je Vodnik vnesel v slovensko terminologijo, so za njim uporabljali izraz *padež* še nekateri slovníčarji, predvsem Levstik, navaja pa ga tudi Cigaletova Terminologija. Zato tu tembolj preseneča Muršecovo samostojno iskanje in

³ J. Muršec, *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec, 1847.

⁴ J. Šuman, *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec, 1884.

⁵ M. Cigale, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* Ljubljana, 1980.

⁶ A. Janežičeva *Slovenska slovnica*. Priredil in predelal dr. Jakob Sket. Deveta predelana izdaja, Celovec, 1906.

⁷ Vodnik, str. 177.

⁸ Matia Majar, *Slovnica za Slovence*. Ljubljana, 1850.

⁹ Anton Janežič, *Slovenska slovnica za Slovence*. Celovec, 1854.

¹⁰ Šuman 1881, str. 267.

uvredba čisto novega termina *sklon* kot logičnega rezultata že od Vodnika sprejete podobe sklanjanja. Ta podoba je bila Muršecu zelo živo pred očmi, zato je prišla do izraza tudi v raznih drugih kontekstih v njegovi slovnici. Tako pravi n.pr. na str. 54: Predlog je beseda, ktera pove, . . . v kter sklon se tisto ime ali zaime skloniti more, kterega predlog zadeva; ali na str. 69: Kedar v' prvem sklonu ne čuješ, kakša čerka je zadnja, ime v' drugi sklon skloni, boš slišal. Izraz sklon je torej pri Muršecu res originalen, za njim pa ga je povzel najprej Majar, ki je, kot sam pravi¹¹, pri pisanju svoje slovnice Muršecovo slovnico uporabljal in „mnogo pravil in primerov zažeržal“.

Izraz *odvisni skloni* sem našla prvič v Janežič—Sketovi slovnici na str. 230 in je očitno v slovenščini oblikovan samostojno, saj ne ustreza latinskemu nasprotju casus rectus: casus obliqui, ampak pomeni, da je vsak tak sklon pogojen po neki drugi besedi v stavku.

Kar pa se tiče imen posameznih odvisnih sklonov, temeljijo danes vsa na latinski terminologiji, le oblika se je pri nekaterih nekoliko spemirjala. Za 2. sklon najdemo n.pr. tele oblike: rodiven (Vodnik), rodivnik (Muršec), roditnik (Levstik), rodnik ali roditnik (Šuman). Še bolj občutna je sprememba pri slovenskem imenu za lat. vocativus. Prvotno je bilo namreč izvedeno iz gl. klicati: Klicaven (Vodnik) in *klicavnik* (Janežič 1854), pozneje pa je to ime izpodrinil izraz *zvalnik*.

Tesno naslanjanje na latinsko terminologijo je pri imenu 4. sklo- na povzročilo, da je pomenska napaka, ki so jo zagrešili rimski gramatiki, prešla tudi v slovenski izraz *tožilnik*. Šuman se je napake zavedal in pravi na str. 165 druge izdaje sledeče: grško pravilno ime αἰτιατικὸς (sic!) πῶς, ki pomeni vzročni sklon, je po krivem tolmačenju predstavljeno v lat. accusativus in iz latinščine v slovenski tožilnik. Izraz pa je bil že od Vodnika dalje (pri njem ima obliko toživen) tako utrjen, da Šuman niti ne pomisli na kakšno drugo ime, in tako ga uporabljamo še sedaj. Od naših slovničarjev je tu samo Muršec ukrepal po svoje in izbral za ta sklon smiselno ime *kazavnik*. Žal ga ni nihče posnemal.

Svojo samostojnost je pokazal Muršec še pri imenovanju 3. sklo- na. Tudi tu se ni zgledoval po latinščini, ampak je temu sklonu rekel *prisvojivnik*. Na katero rabo dativa je pri tem prav za prav mislil? Sicer pa je bil pri sklonih tudi Vodnik bolj kot mi odločen v iskanju izvirnih imen in tako se 5. sklon pri njem še ne imenuje mestnik, pač pa *skazaven padež*, šele poznejši slovničarji so se raje vrnili k latinskemu vzoru.

Slovenski 6. sklon opravlja funkcije instrumentala in sociativa. Ta dvojnost je povzročila omahovanje v rabi imena, tako da najdemo pri prvih slovničarjih po Vodniku izraz *druživnik*, pri poznejših pa ali *orodnik* ali pa celo oba (Janežič—Sket).

Zanimivi so končno še slovenski izrazi za latinske sklone, ki nimajo ustreznika v slovenščini, pač pa njihove funkcije prevzemajo

¹¹ Muršec, str. 5.

drugi skloni. Tako omenja Vodnik za lat. ablativ ime *jemaven*¹², Šuman 1881 pa pravi na str. 329 o roditelju med drugim sledeče: ... Je sedanji roditelj zedinjen iz dveh izvirno različnih sklonov, iz *odnosnika* (ablative) in roditelja (genitive). Vodnik je bil torej tu v prevodu svobodnejši, Šuman pa je latinsko ime prevajal tako rekoč od črke do črke.

Slovenska imena za števila so zopet bolj originalna. Pri *ednini* (in enako pri raznih variantah tega imena: edinji [Vodnik], edinobroj [Muršec], edinstvo [Levstik], enojno ali enojnik [Janežič]), je izražen pojem „enega“, „edinega“, medtem ko latinščina v izrazu singularis poudarja posameznost. — Slov. *množina* (Vodnik: množen, Levstik: množstvo, Janežič: množno ali množnik) se uporablja za „mnoge“ za „množico“, latinsko ime pa po svojem osnovnem pomenu kaže na „več njih“ v nasprotju z enim. Pri tem pojmu pa je izjemoma Muršec (in za njim še Majar) v izrazu bližji latinski predstavi, saj uvaža ime *višebroj*.

Stopnjevanje pridevnika imenuje Vodnik še po latinskem zgledu *merjenje*, *permerjanje* ali *stopnje merjenja* (comparatio). Pozneje se je pojem primerjanja umaknil bolj nazorni predstavi posameznih stopenj (lat. gradus) in tako se že pri Majarju pojavi nov izraz *stopnjevanje*. Posamezne oblike so seveda stopnje, ki jih nekateri razlikujejo kar s pomočjo števil. Vodnik je pri 1. stopnji blizu latinščini: imenuje jo *stavna stopnja* — positivus. Prav originalen pa je tu Šuman z izrazom *nasebnik*, ki ga pojasni takole: Lastnost, ki jo znači prilog sam na sebi, zaznamuje prva stopnja¹³. To ime najdemo še v Sketovi izdaji Janežičeve slovnice. — Pri 2. stopnji je bil najbolj originalen Vodnik s svojim zanimivim imenom *sodnja stopnja*. Utemelji ga s sledečo razlago: Sodnja stopnja ima perlog, kadar je v stanu permerjenja ino sojenja, to je, kadar dve stvari med seboj permerjamo ino sodimo, sturimo sodbo¹⁴. V tem imenovanju mu ni nihče sledil.

Današnja izraza za 2. in 3. stopnjo, *primernik* in *presežnik*, sta seveda točna prevoda latinskih terminov. Primernik je najprej najti pri Šumanu, presežnik pa je uporabljal že Vodnik.

Pri kategoriji prislova se je v imenu od začetka pa do danes obdržala antična predstava njegove funkcije, le da je bilo to ime pri različnih avtorjih izvedeno iz različnih korenov. Vodnik ga imenuje *narečje*, enako še Muršec, ki to ime tudi razloži: Veli se narečje, de je reč k' reči, ali reč na reč¹⁵. Janežič ima še varianto prirečje. Majar, ki pogosto zvesto sledi Muršecu, je tukaj samostojno uvedel izraz *prislov*. O tem izrazu pravi Šuman sledeče: Beseda prislov je prestava latinskega adverbium oziroma grškega *ἐπίρρημα*, toda prislov ne določuje samo glagolov, ampak tudi priloge¹⁶.

¹² Vodnik, str. 171.

¹³ Šuman 1884, str. 45.

¹⁴ Vodnik, str. 41.

¹⁵ Muršec, str. 58.

¹⁶ Šuman 1881, str. 282.

Pri iskanju izrazov za zaimek in za posamezne vrste zaimka se je Vodnik tesneje naslanjal na latinske vzore kakor njegovi nasledniki. Za lat. pronomen je uporabljal dva izraza, oba pa sta točna prevoda: *namestime* in *zaim* (gen. *zaimena*). Oblika zaimek se je pojavila šele pri Levstiku. Od imen za posamezne vrste zaimka posebej pritegne pozornost izraz *nanašaven*, ki natančno ustreza lat. *relativus*. Vodnikova definicija se glasi: Nanašavne *namestimena* so, ktire se nanašajo na kakšino prej imenovano stvar, ino na njo nazaj gledajo¹⁷. Slovníčarji po Vodniku uporabljajo že vsi izraz oziralen oz. oziraven.

Pri števniku najdemo zanimive izraze predvsem za glavne in delilne števnike. Ti imajo dandanes imena prevedena iz latinščine, medtem ko dajejo nekatere stare slovnice tudi drugačne predloge. Glavne števnike imenuje Vodnik *pervoobrazne števila*, ker pravi, da „pervoobrazne ne izvirajo iz drugih, temoč so svojiga lastniga obraza ino podobne“¹⁸. Pri Muršecu in pri Janežiču je iste vrste števnik *temeljna številnica* (očitno pod vplivom nem. *Grundzahlwort*), pri Majarju *koreniško čislo* pri Levstiku pa se že imenuje *glavni številnik*. — Vrstilni števniki se imenujejo ali redovni ali v(e)rst(í)lni, v obeh primerih je za tem, tako kot v latinščini, predstava vrste.

Zelo originalen je Vodnik pri oznaki distributivnih števnikov, ki jih imenuje *vštricne števila*. Takole razlaga: vštricne števila kažejo, kolko stvari štejemo vkup al v' štric al na enkrat, postavim kadar prašamo: po kolko? pride odgovor: po enim al po samim, po dva, po tri¹⁹. Že Muršec imenuje te števnike vdelivne in to ime so prevzeli tudi naslednji slovníčarji.

Beseda *glagol* je eden od redkih slovenskih slovníčnih terminov, ki je ostal vseskozi nespremenjen v rabi. Kako je prišel v našo terminologijo, nam pojasni sledeči Vodnikov zapis: Glagol je beseda nam neznana, drugim Slovencam pa dobra znana. Al ker nobene boljši namest nje ni, jo v' potrebi na posodo vzamemo²⁰. Njegov osnovni pomen pa lepo razloži Šuman: V starem jeziku pomeni glagolati govoriti, glagol je tedaj govor; ta zastarela beseda je prav primerna za gr. *ῥῆμα*, lat. *verbum*, t.j. govor ali izrek²¹.

Šuman je sicer poskušal uvesti tudi izraz *časoslov* ali *časovnik* (po vzoru nem. *Zeitwort*), vendar v tem prizadevanju ni imel posnemovalcev. Takole utemeljuje svojo domislico: ker zaznamuje dejanje v različnih časih, se imenuje tudi *časoslov*, *časovnik*, *Zeitwort*²².

Za pojem spreganja je Vodnik uvedel izraz *vprega* po zgledu lat. *coniugatio*, njegovi nasledniki pa so ohranili nekoliko spremenjene oblike sprega, sprezanje, spregatev. Izraza pregib in pregibanje smo omenili že zgoraj.

¹⁷ Vodnik, str. 60.

¹⁸ *ibid.*, str. 45.

¹⁹ *ibid.*, str. 52.

²⁰ *ibid.*, str. 64.

²¹ Šuman 1881, str. 300.

²² *ibid.*

Glagolsko osebo je označeval Vodnik še z izrazom *lice*, zato se brezoseben glagol pri njem imenuje *neličen*. Ta termin je tvorjen, tako kot lat. impersonalis, z nikalnim elementom (lat. im-: slov. ne-). Na isti način je zanikan izraz neosebni, ki ga najdemo v 1. izdaji Janežičeve slovnice in še v Šumanovi slovnici iz 1. 1884. Temu pomensko odgovarja poznejša oblika *brezoseben*. V resnici so seveda taki glagoli podani v obliki za 3. osebo, neizražen pa ostane samo osebek. Do te ugotovitve je očitno prišel Lestvik mimo latinskega načina izražanja, zato govori o *glagolih tretje osebe*, Šuman pa jih imenuje *bezosebni* ali *bezpodmetni* glagoli oz. v izdaji iz 1. 1884 *bezosebkovi* ali *neosebni* glagoli.

Za *glagolski vid* sem pri starejših slovničarjih našla poseben izraz samo v Vodnikovi slovnici. Vodnik imenuje to kategorijo *podoba* in loči *sturivno* podobo in *delavno* podobo²³. Teh izrazov njegovi nasledniki niso prevzeli, pač pa govorijo o *dovršnih* (Šuman jih imenuje tudi „hipni“) in *nedovršnih* glagolih, s tem pa se vrnejo k predstavi latinske terminologije z nasprotjem med verba perfectiva in verba imperfectiva.

Glagolski način so v prejšnjem stoletju označevali z raznimi izrazi, vsi pa so neodvisni od ustreznega latinskega termina vox. Vodnik je uvedel termin *zalog* (djavni in terpivni), Muršec je uporabljal izraz *doba* in ta je v rabi tudi pri Janežiču in v Janežič—Sketu, Janežič pa ima poleg tega izraz *zaloga* glagolov, ki „je trojna: djavna, terpivna in bivna“²⁴. Pri Šumanu najdemo še en zelo smiselni izraz: *položaj*, ki pa se v naši terminologiji ni uveljavil. Termin način je očitno poznejši.

Od posameznih načinov ima *pasiv* najmanj sprememb v poimenovanju: v vseh izrazih je prisoten koren za pojem trpljenja oz. trpnosti, torej gre za isto predstavo kot v latinščini: terpiven (Vodnik), terpivna doba (Muršec), trpni glagol (Cigaletova Terminologija), trpni položaj (Šuman), trpna doba (Janežič—Sket).

Za aktiv ima Vodnik lep slovenski izraz *djavni*, ki ga pozneje uporablja še Janežič, Muršec govori o činični dobi, vsi ostali pa že rabijo izraz *tvorni*, ki se nekoliko oddaljuje od latinske predstave in ki ga še danes uporabljamo.

Lat. medium je Vodnik domiselno prevedel z dvema izrazoma: *vmesje* in *osredik*, vendar ne omenja in ne obravnava te kategorije za slovenščino. *Srednje glagole* sicer pozna, vendar pod tem imenom ne razume povratnih glagolov, ampak neprehodne glagole, „ker so v' sredi med djavnim ino terpivnim pomenam ter niso ne eno ne drugo, ampak ena sredna reč“²⁵. Ostali slovničarji imenujejo ta način srednji in govorijo o srednjih glagolih. Tako npr. Janežič—Sket: Pomen srednje (medijalne) dobe daje slovenščina glagolom s povratnim zaimkom se²⁶.

²³ Vodnik, str. 68 s.

²⁴ Janežič 1854, str. 60.

²⁵ Vodnik, str. 65.

²⁶ Janežič—Sket, str. 69.

Pri poimenovanju *glagolskih časov* naletimo zopet na nekatere razlike v predstavah, ki so za posameznimi imeni v latinščini in v slovenščini, take razlike pa so vedno dokaz samostojnega razmišljanja in iskanja naših slovničarjev.

Ime za *sedanjik* je pri vseh avtorjih izvedeno iz temporalnega adverba zdaj oz. sedaj. Tu se slovenščina oddaljuje od latinskega pojma (časovne) prisotnosti.

Točen prevod lat. futurum bi bil „bodoči“ in tak ustrezen prevod ima n.pr. srbohrvaški jezik. V slovenščini pa imamo že od Vodnika dalje bolj nazoren izraz *prihodnji čas*, t.j. čas, ki prihaja (ne samo: ki bo).

Razlika med Vodnikovo in poznejšo terminologijo se pojavi zopet pri predpreteklem času. Vodnik je namreč latinski termin *plusquamperfectum* precej točno prevedel z izrazom *davno dovršen*. Že Muršec in za njim Majar se od te predstave odmikata, ko uporabljata termina *davno pretekli čas* in *davno minulo vreme*. Še pozneje se pojavijo sestavljenke s prefiksom pred: *predminoli* (Levstik) in *predpretekli čas* (Janežič, Šuman).

V kategoriji *naklonov* je pri naših slovničarjih opaziti precej iskanja in omahovanja tako v terminologiji kot pri razumevanju in interpretaciji posameznih naklonov. Izraz *naklon* je rabil že Vodnik nasproti latinskemu *modus*. Zanimivo je, da Vodnik tu ni sledil latinskemu izražanju, kar bi v slovenščini zahtevalo termin „način“, ampak je sprejel predstavo, ki jo poznamo že od grških gramatikov. Ti so namreč v naklonih videli odstopanje, odklone od edino trdno stoječega indikativa in so jih zato imenovali *ἐγκλίσεις*. Po njihovem vzoru je latinski gramatik Priscijan oblikoval termin *inclinatio*. Že pred njim pa je Kvintilijan uporabljal izraz *modus* in ta se je v latinski terminologiji tudi obdržal.

Medtem ko se je torej Vodnik odločil za *naklon*, so Muršec in za njim Majar in Šuman govorili o *načinih*. Muršec to razloži takole: Glagol nam na sedmeri način lahko pove, kako se kaj godi, zato ima 7 načinov²⁷. Janežič večinoma govori o naklonih, na str. 61 prve izdaje pa beremo, da „imamo sledeče načine ali naklone“. Tudi Levstik se je odločil za izraz *naklon*.

Od posameznih naklonov ima najbolj stalno ime *velevnik* ali *velelni naklon*.

Pri *povednem naklonu*, kot ga danes imenujemo, je razumevanje kategorije kot take pri vseh slovničarjih enotno in jasno, imena pa se spreminjajo na osnovi različnih predstav in pod raznimi vplivi celo pri istem avtorju. Latinskemu terminu *indicativus* je najbližji izraz *znanilnik* ali *znanilni naklon* oz. način, ki ga uporablja že Vodnik, pozneje pa še Janežič, Šuman i dr. Nekatere starejše slovnice imajo celo bolj originalne izraze: *očitni način* (Muršec), *kažuci način* (Majar), *določni naklon* (Levstik). Janežič je poleg omenjene uvedel še varianto dolo-

²⁷ Muršec, str. 31.

č/iv/ni naklon oz. *določnik* (nasprotje k nedoločniku!), Šuman pa še varianto kazalni način, kar je zopet smiselni prevod latinskega indikativa.

Pri ostalih naklonih pa je občutiti negotovost v določanju in zato tudi precejšnje nihanje v poimenovanju. Ko so se ozirali na latinsko slovnico, so naši slovničarji ugotovili, da naklona, ki bi funkcionalno v celoti ustrezal latinskemu konjunktivu, slovenščina nima. Šuman pravi: odvisnega načina nalik latinskemu konjunktivu v slovenskem ne²⁸. Izraz „odvisni način“ priča, da je Šuman v latinskem konjunktivu videl predvsem naklon odvisnega stavka. Prav tako so na ustrezni naklon v grščini gledali že grški gramatiki, ki so ga imenovali ὑποτακτικὴ ἔγκλισις, rimski gramatiki pa so to prevedli z modus subiunctivus ali modus coniunctivus. Vodnik imenuje ta naklon perloživen naklon²⁹, v Cigaletovi Terminologiji pa naletimo pod geslom Coniunctiv na izraz *vezni način ali naklon*, kar je točen prevod lat. coniunctivus. O tej slovnični kategoriji govori še sledeča ugotovitev iz Janežič—Sketove slovnice: določni naklon ... rabi ... v mnogih odvisnih stavkih namesto veznega naklona (konjunktiva) drugih jezikov³⁰.

Določitev slovenskega *pogojnega* in *želelnega* naklona in razmejitev njunih oblik in funkcij pri naših jezikoslovcih ni enotna. Metelko združuje oblike opisane z „naj“ pod oznako Coniunctiv (n. pr. naj dela), oblike opisane z bi (n. pr. bi delal, bi bil delal) pa pod Optativ³¹. Enako presoja Majar: Glagolj stoji u želvem načinu, kadar pove, da bi se nekaj zgodilo, postavim: bi delal, bi sem (sic!) delal³².

Pri obravnavanju naklonov omenja Levstik *dovolilni naklon*, ki ga dodatno osvetli z ustreznim nemškim izrazom „Zulassungsart“ in s primerom „njegov pepel naj tihi mir pokriva“, ter *dovolilno-pogodni* naklon, ki ustreza nem. „zulassende Bedingungsart“ in ki ga Levstik vidi n.pr. v stavku „naj bi delal, če misli pri nas ostati“. Očitno gre torej za oblike opisane z „naj“. Dalje pravi še: Weil das Slovenische keine eigene Form für die Wunschart besitzt, so drückt man den Wunsch, je nach Umständen, entweder durch die Bedingungsart oder durch die Zulassungsart oder durch die zulassende Bedingungsart aus³³. Želelnega naklona kot takega torej Levstik v slovenščini ni videl.

Že bolj točno je razložil razmerje med želelnim in dopustnim pomenom Sket v priredbi Janežičeve slovnice: Kadar se naznanja po želelniku kako dopuščanje, tedaj mu pravimo *dopustni naklon* ali *dopustnik* (koncesiv)³⁴. Pravilno je razumel, da je želelna funkcija prvotna in da se iz želelnega pomena razvije dopustni pomen.

²⁸ Šuman 1884, str. 352.

²⁹ Vodnik, str. 176.

³⁰ Janežič—Sket, str. 239.

³¹ Franz S. Metelko, *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*. Laibach, 1825, str. 217.

³² Majar, str. 29.

³³ Levstik, str. 51 s.

³⁴ Janežič—Sket, str. 68.

V glagolskih oblikah, ki jih sestavljamo s členico bi in tvornim deležnikom preteklega časa, so razen Metelka in Majarja vsi videli pogojni naklon. V terminih so majhne razlike, pomen pogoja pa je seveda prisoten pri vseh: pogajiven, vgoriven (Vodnik), pogodivni (Muršec), pogojivni (Janežič 1854), pogodni (Levstik), pogojni (ostali). Šuman vidi v njem samo obliko za izražanje neresničnega pogoja: Ta način zaznamuje djanje, ki v istini ni ali ni bilo, ali djanje, ki se stavi le v mislih³⁵. Sket pa že loči mogoči naklon (modus potentialis) in dozdevni naklon (modus) irrealis kot podvrsti pogojnega naklona³⁶.

Nekateri slovničarji so šteli med naklone tudi nedoločnik, namenilnik, deležnik in glagolnik. Za nedoločnik je Vodnik na osnovi latinskega termina ustvaril izraz *neokončavni naklon* in dodal sledečo utemeljitev: Ako pa nikamor govor ne naklonemo ino nič ne okončamo, kdo, kaj, kako, kdaj, al kam beseda leti, je neokončavni naklon³⁷. Muršec in za njim še Majar sta imela nekoliko bolj samostojen in manj od latinščine odvisen izraz: *neodločivni način*. Majar ga razloži takole: kadar ne odloči in ne pove osebe³⁸. Ime nedoločivnik (nedoločivni naklon) se pojavi pri Janežiču, od Levstika dalje pa je ustaljen izraz *nedoločnik*.

Latinski termin participium je Vodnik prevedel z izrazom *deležje*. Muršec je to slovnično kategorijo imenoval po svoje: *priložni način* oz. priložaj, Majar pa zelo smiselno *pridavno ime glagoljsko*. Janežič je zopet povzel Vodnikov, na latinščini temelječ izraz *deležje*, ki je od Levstika dalje v rabi v obliki *deležnik*.

Nomen verbale je v najstarejših slovnicaх točno prevedeno z besedo *glagolsko ime* (Vodnik) ali z glagolno ime (Muršec, Janežič), Levstik je uvedel svojski izraz *glagolščak*, šele pri Šumanu pa najdemo obliko *glagolnik*.

Predlog je za to besedno vrsto že od Vodnika dalje stalen izraz. Izjema je tukaj Levstik, ki je povzel predstavo nemškega izraza *Verhältniswort* in uvedel izraz *razmernik*, vendar s tem ni prodril, čeprav ta izraz zelo dobro ponazarja funkcijo predloga v stavku: izražanje razmerja.

Prvi slovenski izraz za *veznik* je bil *vez*, točen prevod lat. coniunctio. To obliko uporabljata poleg Vodnika še Muršec in Janežič, izraz *veznik* pa se je oblikoval pozneje s pomočjo sufiksa -nik kot cela vrsta slovenskih slovničnih terminov.

Zelo zanimiv je slovnični izraz *medmet*, ki zvesto podaja latinski termin interiectio. Muršec ga takole razlaga: Medmeti so besedice, s katerimi damo na znanje kakši občutek naše duše. Se velijo medmeti, ker je med naš govor vmes metnemo t.j. veržemo³⁹. Levstik pa s tem neustvarjalnim prevodom iz latinščine ni bil zadovoljen, zato pravi o

³⁵ Šuman 1884, str. 196.

³⁶ Janežič—Sket, str. 239 s.

³⁷ Vodnik, str. 66.

³⁸ Majar, str. 29.

³⁹ Muršec, str. 62.

njem: Medmet ist eine schlechte, dem lateinischen interiectio nachgebildete Bezeichnung, und muss nur aus Mangel eines passenderen Ausdrucks in der Sprachlehre geduldet werden⁴⁰. Čudno je, da sam ni predlagal nobenega drugega, boljšega izraza. Vsekakor pa je bil izraz medmet že zelo ukoreninjen in se je ohranil v rabi tudi pri naslednjih generacijah naših slovnikačarjev.

Nepregibne besedice pogosto združujemo v kategorijo *členic*. S temi se v začetku niso ukvarjali, zato tudi nimamo zelo starih izrazov. Janežič pravi taki besedi *vezica*, ostali termini pa so: členec (Šuman 1881), čestica (Šuman 1884), členica (Janežič—Sket). Nobeden od teh terminov se ne navezuje neposredno na lat. particula.

Najstarejši gramatiki so obravnavali *sintakso* le v splošnih potezah, zato je tudi terminologija za to področje mlajša in nepopolna. Za sam pojem sintakse pa nas najprej preseneti Vodnikov izraz *vezanje*, ki je oblikovan ustvarjalno in neodvisno od vzora grško-rimske gramatike. Vodnik je za veznik uporabljal izraz vez (gl. zgoraj), spajanje več členov ali stavkov je torej logično poimenoval vezanje. Antični gramatiki pa so mislili predvsem na ujemanje in skladanje med posameznimi členi, odtod beseda syntaxis. Muršec je ustvaril izraz *zlaga besed*, vsi naslednji pa že uporabljajo termin *skladnja*, ki se ne oziraje na Vodnikov originalni zgled po smislu zopet naslanja na antično terminologijo. Drug termin je seveda beseda *sklad(nost)*, ki ima ožji pomen ujemanja n.pr. med osebkom in povedkom. Tega pozna že Vodnik v smislu lat. concordantia oz. congruentia.

Pri slovnici kategoriji *osebka* je opazno intenzivno iskanje ustreznega slovenskega izraza. V oblikovanju slovenske besede je Vodnik le deloma ohranil latinsko predstavo s tem, da je uporabil predlog „pod“ v izrazu *podseba*, *podsebek*. Za popoln prevod lat. subiectum pa se je odločil Šuman z izrazom (stavov) *podmet*. Te besede ni sam skoval, saj jo navaja že Cigaletova Terminologija, pač pa jo takole razloži: Quod subijcitur, kar se podmeta, zato subjectum, v slovenski prestavi podmet⁴¹. V drugi izdaji iz 1. 1884 pa je Šuman že prešel na izraz osebek, ki ga je pred njim uporabljal že Janežič v svoji slovnici.

Slovenski ustreznik za atribut se je pri Vodniku glasil *perdevk* in spominja na izraz pridevnik. Iz istega korena sta še izraza pridev (Šuman) in pridevek (Cigale), poznejši izraz *prilastek* pa se pomensko zopet tesneje nasloni na latinski termin atribut.

Za pojem *zloženega stavka* so imeli starejši slovnikačarji zanimive slovenske izraze. Vodnik je periodi rekel *stròk*, Šuman uporablja besedo *sostavije*, v Sketovi izdaji Janežičeve slovnice pa najdemo varianto sestavije⁴². Brez sprememb sta bila ves čas v rabi izraza *priredje* in *podredje*, posebej pa je zanimiva oblika *prirednik* za prirejeni stavek⁴³.

⁴⁰ Levstik, str. 140, op.

⁴¹ Šuman 1881, str. 262.

⁴² Janežič—Sket, str. 273.

⁴³ ibid., str. 269.

Zgledovanje po latinskih vzorih lahko opazujemo zopet pri oznakah za direktni in indirektni govor. Za prvo obliko govora ima namreč Šuman v 2. izdaji izraz *ravni govor*⁴⁴, v Janežič—Sketu pa se že pojavi izraz *premi govor* (prim. premica!). Ustrezno je indirektni govor Vodnik imenoval *neraven*. Pozneje je tu v izrazu prevladal pojem odvisnosti, odtod izrazi odvisni (Šuman 1884) in zavisni (Janežič—Sket) govor.

Med imeni za posamezne vrste odvisnikov pritegnejo našo pozornost zlasti imena za relativni in koncesivni stavek. Za relativnega navaja Cigaletova Terminologija izraz *odnosni rek*, ki je seveda dobesedni prevod lat. relativus, vendar je videti, da je ves izraz prevzet iz hrvaške gramatične terminologije, saj ga slovenski slovničarji ne uporabljajo. Tudi ime nanašaven, ki ga je Vodnik uvedel za relativni zaimsek, se za relativne stavke nikjer ne uporablja. Za koncesivni stavek ima Šuman v prvi izdaji izraz *privolilni stav*, v drugi izdaji pa že nam domači *dopustni stavek*. Oba pridevnika pomensko ustrezata lat. terminu concessivus.

Končno nas zanimajo še pari izrazov za označevanje trdilnih in nikalnih oblik in stavkov. Najbolj točen prevod za lat. adfirmativus je „*pri-trdilen*“, ki pa se pojavi šele pri Šumanu. Vodnik uporablja za isti pojem besedo *perrečiven*; ta je od latinščine neodvisna, vendar mu poznejši slovničarji v tej rabi niso sledili.

Latinski gl. nego, iz katerega je izveden adj. negativus, pomeni ne samo „zanikati“, ampak tudi „odreči, ne dati“. V prvem obdobju razvoja slovenske slovnice je v ustreznem slovenskem terminu prišel do izraza ravno ta pomen. Vodnik pravi namreč *odrečiven* ali pa *odnujaven* (h gl. odnujam, odnudim; prim. ponudim!), pa tudi Muršec pozna kategorijo odrečivni stavek. Na mesto teh izrazov so pozneje stopili (za)nikavni (Janežič 1854), nikaven (Cigale), nekalen, nikalen (Šuman, Janežič—Sket).

Ta kratek pregled lahko povzamemo z ugotovitvijo, da so slovenski slovničarji pri ustvarjanju slovenske terminologije sicer izhajali iz latinske, da pa so bili pri tem delu, kot smo videli, zelo samostojni. Posebej velja poudariti, da starejši izraz ni bil praviloma bližji latinskemu, ampak se je nekajkrat zgodilo, da je že bil ustvarjen nek originalen izraz, ki pa se ni uveljavil, ker so naslednji slovničarji zopet segli po latinskem vzoru. Pogostejše pa se je seveda dogajalo, da je bil v rabi najprej bolj točen prevod latinskega izraza, tega pa so pozneje dopolnjevali, popravljali ali celo zamenjali z izrazom, ki je našemu jeziku in našim gramatičnim predstavam bolj ustrezal.

Ljubljana.

Erika Mihevc-Gabrovec.

⁴⁴ Šuman 1884, str. 124.

RÉSUMÉ

Erika Mihevc-Gabrovec: LA TERMINOLOGIE GRAMMATICALE ANTIQUE ET SLOVÈNE

L'auteur étudie en détail le développement de la terminologie grammaticale slovène, qui est issue, dans un grand nombre de cas, des termes latins.

À l'époque, où nos anciens linguistes essayaient pour la première fois de concevoir une grammaire de la langue slovène, ils se sont mis, en même temps, à créer aussi la terminologie grammaticale slovène. On peut observer ces efforts en commençant par la grammaire de Vodnik parue en 1811, la première écrite en slovène. Dans la plupart des cas les termes y employés sont des traductions littérales des termes latins, mais on peut en trouver beaucoup, qui sont très originaux dans leur conception et dans leur expression. C'est que Vodnik désirait, dans maintes catégories grammaticales, souligner un autre aspect ou une autre fonction que ne le faisait le terme latin.

Les grammairiens postérieurs acceptaient en partie les termes de Vodnik, mais il en créaient aussi de nouveaux et de meilleurs, et qui s'éloignaient souvent des termes latins. Cependant, chez les grammairiens de la seconde moitié du siècle passé, on est quelquefois surpris de constater, que ces termes originaux ne furent pas toujours acceptés définitivement et que leur place est aujourd'hui de nouveau occupée par des termes qui correspondent exactement aux termes latins. Un terme plus ancien n'est donc pas nécessairement plus proche du latin que la terme récent.